

Освіта і культура

І.М.Завадська

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ОСЕРЕДКІВ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ СПРАВИ ТА ПОШИРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАНЬ НА ПОДІЛЛІ В КІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті розглядаються історичні передумови виникнення дослідницьких установ у сільському господарстві південно-західного регіону Російської імперії в кінці ХІХ — на початку ХХ століть.

Ключові слова: дослідницька справа, Поділля, рослинництво, сільське господарство, торговельне землеробство.

Сільське господарство Поділля протягом усієї першої половини ХІХ століття зберегло свій екстенсивний характер, поміщицьке землеробство поступово пристосувалось до умов ринку, збільшуючи виробництво тих сільськогосподарських продуктів і сировини, на які був значний попит. Поміщицькі маєтки Подільської губернії протягом майже всього дореформеного періоду відігравали досить значну роль у виробництві товарного хліба, особливо пшениці. Постійним явищем для Поділля був значний надлишок цієї культури, котрий, зазвичай, потрапляв у продаж за межі губернії. Займатися торговельним землеробством поміщиків регіону спонукали й постійно зростаючі хлібні ціни. За даними Б.Н.Миронова, з 1707-1710 років по 1910-1914 роки ціни на збіжжя в Правобережній Україні, у тому числі на Поділлі, зросли на 1103 відсотки — більше ніж у будь-якому районі Європейської Росії і на 172 відсотки більше ніж в середньому по країні [1, с.90]. Тенденція до зростання хлібних цін у регіоні визначалася так яскраво, що не було жодного десятиліття починаючи з ХVІІІ до ХХ століття, в якому ціни виявились би нижче від початкового рівня або рівними йому.

На території Подільського краю передумови розвитку ринкових відносин були закладені ще у дореформений період. Однак у регіоні цей процес мав цілу низку особливостей. Завдяки сприятливим географічним і кліматичним умовам, ще протягом першої половини ХІХ століття Поділля формується як район виробництва товарного хліба, а починаючи з 40 — 50-их років ХІХ століття — цукрових буряків. Незважаючи на значне зростання посіву зернових культур, урожайність на селянських полях Поділля залишалась низькою. Зберігалася значна залежність землеробства від природних факторів, що за умови переважання зернового напрямку сільського господарства губернії значно підвищувало економічний ризик неврожаїв. Підвищити врожайність можна було завдяки впровадженню інтенсивних методів господарювання, так необхідних за умов ринкової економіки. В свою чергу, їх розвиток можливий лише за існування високого рівня аграрної культури в сільському господарстві, що ґрунтується на наукових методах ведення рільництва і тваринництва. Використання сучасних для того часу шляхів збільшення врожайності польових культур, поліпшення стада тварин якнайширшими колом аграрних виробників, у тому числі й численними порівняно дрібними селянськими господарствами, було надійною запорукою ефективного та

прибуткового господарювання в умовах конкуренції, притаманної ринковим відносинам. Тому в названий час на Поділлі особливо гостро постало питання розвитку сільськогосподарської науки й освіти, її проникнення в усі соціальні верстви і групи, оскільки від його розв'язання значною мірою залежала економічна та соціальна стабільність у значному українському регіоні.

Приклад сільського господарства Поділля другої половини XIX — на початку XX століть демонструє переважання саме інтенсивних методів господарювання, під якими ми розуміємо порівняно більші витрати капіталу на одиницю площі земельної ділянки. В умовах формування індустріального суспільства закономірним стає створення та розвиток регіонального осередку наукових досліджень у сільському господарстві, необхідність появи якого була продиктована всім соціально-економічним і культурним розвитком подільського краю протягом XIX — початку XX століть.

Особливої актуальності проблема набула після 1906 року, коли уряд зняв перешкоди на шляху повноцінної приватизації землі. Багато уваги цьому питанню приділяв відомий тогочасний російський політик та урядовець П.А.Столипін. За часів його головування в Раді міністрів було створено координуючий центр — Комітет у земельних справах. На місцях створювались губернські й повітові землевпорядні комісії, основним завданням яких було „сприяти економічному відродженню селянства, яке на час остаточного звільнення від відокремленого становища в державі виступає на арену загальної боротьби за існування економічно слабким» [2, с. 52]. Шлях до розв'язання цієї проблеми, на думку П.А.Столипіна, полягав у „збільшенні селянського землеволодіння і впорядкуванні цього землеволодіння» [2, с. 57]. Для реалізації цих положень землевпорядні комісії мали розпочати свою діяльність насамперед у тих повітах та губерніях, де перебувала найчисленніша частина безземельних селян і де були найбільші запаси поміщицьких земель. Протягом 1906-1907 років урядом передбачалося створення таких комісій у всіх повітах краю. Губернські комісії почали роботу в основному з 1907 року [3, с. 57].

Завдяки цим чинникам, з 1910 по 1914 рік в індивідуальну (приватну) власність у краї закріпило землю 48 відсотків селян, що є найвищим показником серед українських губерній. (У Південній Україні це зробило 42 відсотки, а в Лівобережній — 16,5 відсотків селян). За цей час, завдяки перетворенням в аграрному секторі, продуктивність сільського господарства зросла в півтора разу. Особливо швидкими темпами збільшувалось виробництво в середніх (від 5 до 10 десятин) та великих (більше від 10 десятин) господарствах.

Передові аграрні технічні новинки широко рекламувалися як численними комівояжерами різних торговельних організацій, що роз'їжджали Правобережними губерніями України, так і в періодичній літературі, яка торкалась економічних питань. Велика кількість подібної реклами була вміщена, зокрема у кожному номері „Економічного листка» — друкованого органу Подільського губернського земства, щонедільній газеті „Киевский отклик» — виданні Київського губернського земства, журналі „Наша кооперація» та інших часописах. Досить якісна, як на той час, реклама вже сама по собі була ознакою стрімкого розвитку ринкових відносин.

Прагнучи якнайширше залучити інтенсивні методи господарювання в аграрну сферу економіки краю, ще в 1902 році Подільським товариством сільського господарства та сільськогосподарської промисловості було відкрито Відділення рослинництва, а у 1907 році розпочало діяльність Довідкове інформаційне бюро. У коло обов'язків останнього входило

розроблення конкретних рекомендацій і порад щодо загальної організації й діяльності аграрних господарств, удобрення ґрунту, боротьби проти шкідників та хвороб рослин. У 1911 році, наприклад, Довідкове інформаційне бюро губернії відповіло на 19 письмових і біля 200 усних запитів місцевих сільських трударів [4, с.237].

Схожу мету ставило Міністерство землеробства і державного майна, плануючи заснування щорічних конкурсів землеробських машин та знарядь, котрі за своєю конструкцією й ціною були б придатні у селянському господарстві. Перший подібний конкурс планувалося провести у 1907 або 1908 роках лише для продукції вітчизняних фабрик [5, с.3]. На території краю була наявна купівля сільськогосподарського реманенту в складчину, для використання декількома господарями або з метою здавання машини чи знаряддя в оренду.

Прикладом впливу нових економічних реалій другої половини ХІХ століття на сільське господарство краю була діяльність Агрономічної ради при губернській землевпорядній комісії та повітових рад на місцях. Ця інституція була створена в 1909 році за ініціативою Головного управління землеустрою і землеробства на кошти, надані частково державою, а частково земським управлінням. Головним завданням у роботі Агрономічної ради була допомога власникам одноосібних господарств. Восени 1911 року було досягнуто домовленості зі всіма повітовими земствами Подільської губернії щодо питання про передачу в розпорядження названої ради організації агрономічної допомоги населенню краю [6, с.1].

До 1906 року агрономічна допомога населенню Подільської губернії практично не надавалася. Лише на окремі заходи в межах Гайсинського повіту в 1906, 1907 і 1908 роках надійшли кошти від губернського Комітету зі справ земського господарства для потреб одноосібних хазяйств. У 1907 році у Подільській губернії було лише 3 показових поля (всі на території Гайсинського повіту), працював для потреб селянського господарства лише один агроном. У 1909 році на вжиття різного роду агрономічних заходів, серед яких — улаштування показових полів і ділянок, улаштування й утримання прокатних та зерноочисних пунктів, поліпшення стада худоби, організація промислового садівництва, освітня робота серед населення, утримання агрономічного персоналу Агрономічна рада отримала 47 545 руб. У 1911 році ця сума зросла практично вдвічі — до 88 945 руб. З них 49 445 руб. було асигновано Головним управлінням землеустрою і землеробства та 39 500 руб. надійшло від земства [7, с. 2].

На 1911 рік агрономічний персонал складався з губернського агронома, його помічника, 13 агрономів повітових, спеціаліста з виноградарства і виноробства, інструктора з садівництва й огородництва та 18 агрономічних старост. Серед персоналу було 3 особи з вищою освітою, 10 — середньою і 19 — з початковою. Грошове утримання одного агронома становило досить значну суму — 1900 руб. на рік.

Стараннями названої установи на території губернії було засновано 179 показових полів і 206 ділянок. Найбільша кількість з них припадала на Балтський та Вінницький повіти. Показово, що за своєю площею (від 4 до 6 десятин) показові поля наближалися до середніх селянських ділянок одноосібників краю. Деякі з них закладалися безпосередньо на землях селян-власників, другі — на землях, відведених для показових цілей з ліквідованих маєтків Селянського банку, а також таких, що належали приватним власникам і школам.

Створені в 1909 році перші в губернії пункти з прокату сільськогосподарської техніки і реманенту в першу чергу обслуговували потреби показових полів, однак по можливості задовольняли потреби всіх мешканців регіону. Орендарі й власники показових полів користувалися знаряддями та механізмами безкоштовно, решта населення могла взяти їх у тимчасове користування за встановлену Агрономічною радою платню. Крім того, в деяких повітах губернії цим реманентом могли безкоштовно користуватися ті селяни, які завели на своїй землі багатопільну систему землеробства, котра, в такий спосіб, всіляко заохочувалася.

Окремою статтею у видатках Подільської агрономічної ради була організація злучних пунктів, що мало поліпшити стадо і стимулювати розвиток місцевого тваринництва. Заслугове на увагу організація справи, за якої самі тварини утримувалися місцевими селянами, останні були зобов'язані їх годувати, доглядати, несли відповідальність за погані умови утримання чи каліцтво та отримувати платню за злучку. Через три роки тварина переходила у повну власність хазяїна [7, с. 27].

Одним із напрямів діяльності Ради було поширення сільськогосподарських знань шляхом проведення читань і співбесід, організація бібліотек, розповсюдження науково-популярної літератури з аграрних питань, організація різного роду виставок. У 1911 році було організоване відвідання групою селян показового поля в Ольгопільському повіті.

Таким чином, в умовах швидкого розвитку капіталізму та розбудови індустріального суспільства одним з найбільш ефективних шляхів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва є його наукова організація. В свою чергу вона не можлива без створення відповідної освітньої та методологічної бази на регіональному рівні.

Примітки

1. Миронов Б.Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVII-XIX вв.) / Б.Н.Миронов. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1985. — 295 с.
2. Столыпин П.А. Нам нужна великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Петр Аркадьевич Столыпин; [Предисл. К.Ф.Шацило; сост., коммент. Ю.Г.Фельштинский]. — М.: Мол. Гвардия, 1991. — 411 с. (Антология русской публицистики).
3. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа. Из истории сельского хозяйства и крестьянства России в начале XX века / С.М.Дубровский. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — 599 с.
4. Отчет отделения полеводства Подольского Общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1911 г. — Винница: Б. и., 1911. — 360 с.
5. В помощь сельскому хозяину // Киевский отклик. — 1904. — №192. — С. 3-8.
6. Отчет агрономической помощи хозяйствам за 1910 г. — Каменец-Подольский: Б. и., 1911. — 120 с.
7. Отчет по оказанию агрономической помощи хозяйствам единоличного владения в Подольской губернии за 1911 г. — Каменец-Подольский: Б. и., 1912. — 410 с.

И.М.Завадская

Предпосылки образования исследовательских учреждений и распространения сельскохозяйственных знаний на Подолье в конце XIX — начале XX веков

В статье освещаются исторические предпосылки возникновения исследовательских учреждений в сельском хозяйстве юго-западного края Российской империи в конце XIX — начале XX веков.

Ключевые слова: опытническое дело, Подолье, растениеводство, сельское хозяйство, торговое земледелие.

I.M.Zavadska

Prerequisites for appearance of the research centers and spreading of agricultural knowledge in Podillya area at late 19 through early 20 centuries

The article deals with historical prerequisites for appearance of the research institutions in agriculture of the south-western part of Russian Imperia at late 19 through early 20 centuries.

Key words: research activity, Podillya, plant-growing, agriculture, commercial agriculture.

Надійшла до редакції 24 березня 2009 року

О.В.Дроздова

КНИГОВИДАВНИЧА СПРАВА УКРАЇНИ ДОВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ: АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВНИХ І ДЕРЖАВНИХ ВИДАВНИЦТВ

У статті зроблена спроба об'єктивного оцінювання стану книговидавництва в Україні напередодні та після завершення Великої Вітчизняної війни. На прикладі аналізу виданої книжкової продукції досліджується її тематичне спрямування, здійснюється порівняльний аналіз кооперативних та державних видавництв досліджуваного періоду.

Ключові слова: державні і кооперативні видавництва, книга, книговидавнича справа, порівняльний аналіз.

Опрацювання значного масиву історичної літератури показало відсутність в українській історіографії досліджень з цієї проблематики. Переважна більшість праць з історії розвитку книжкової справи в Україні носить узагальнюючий характер, серед яких дисертаційні дослідження таких науковців, як І.П.Прокопенко, А.О.Пантелеймоненко, І.І.Бутенко та В.М.Власенко [1; 2; 3; 4].

В історіографії можна умовно виділити три етапи вивчення вказаного питання, а саме: 1920-ті роки; 1930 — 1950-ті роки та 1960 — 1980-ті роки; 1990-ті роки — початок XXI століття.

